IV BÖLMƏ.
SƏNAYE SAHƏLƏRİNİN İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ

UOT: 338.012
JEL: 014; L15; L16

Qəzənfər Salman oğlu SÜLEYMANOV
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin
“Menecment” kafedrasının müdiri, i.e.d.prof.;

Türkan Əli qızı ŞEYDAİ
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin
“Menecment” kafedrasının əməkdaşı

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ DÖVLƏTİN EKO-İQTİSADİ SİYASƏTİNİN VƏ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MEXANİZMLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: Sənaye müəssisələrinin davamlı və dayanıqlı inkişaf etdirilməsi, əhalinin tələbatının ödənilməsində təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi və ətraf mühitin eko-iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın metodologiyasını: Sənaye müəssisələrinin ətraf mühitə təsirinin qiymətləndirilməsi üzrə innovativ iqtisadi mexanizmlər təşkil edir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti: dövlətin eko-iqtisadi siyasətinin və sisteminin təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılmasıdır.

Tədqiqatın nəticələri: Dövlətin eko-iqtisadi sisteminin yaradılması nəticədə yaxın dövrdə respublikanın bütün ərazilərinin, o cümlədən də işğaldan azad olunmuş Qarabağ bölgəsinin ekoloji problemlərinin uğurla həll olunmasına gətirib çıxarar.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi: Eko-iqtisadi idarəetmənin gücləndirilməsinin daxili və xarici aspektlərinin, eko-iqtisadi siyasətin ümumi istiqamətlərinin, eko-iqtisadi sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Açar sözlər: ətraf mühit, eko-iqtisadi təsir, ehtiyatlar, sənaye, neft-qaz hasilatı.

Giriş

Qloballaşan müasir dövrdə ətraf mühitin eko-iqtisadi mühafizəsi və onun səmərəli təşkili və idarə edilməsi aktual problemlərdəndir. Bu məqsədlə, sənaye məhsullarının istehsalı sahəsində beynəlxalq ekspertlər korporativ sektora dövlət ekoloji tənzimləmə sahəsinə fəal şəkildə tətbiq edilən və artıq öz bəhrələrini verən bir sıra standartlar hazırlayıblar. Bütün bunlar bir tərəfdən müəssisələrin ətraf mühitə mənfi təsirinin azaldılması, preventiv və təbiəti mühafizə tədbirlərinin tətbiqi, digər tərəfdən isə müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin və ekoloji nüfuzunun yaxşılaşdırılması, son nəticədə isə müəssisənin kapitallaşmasının artırılması deməkdir. Digər tərəfdən ətraf mühit insan rifahı və təsərrüfat fəaliyyəti üçün həyati funksiyaları təmin edən ekosistemlərin bütövlüyünə bilavasitə təsir göstərir. Məhz bu zəruriyyətdən irəli gələrək ətraf mühitin qorunması, müasir dövrdə yaşayan və gələcək nəsillərin tələbatlarını ödəmək, təbii resurslardan səmərəli istifadə olunması dövlətin eko-iqtisadi siyasətinin başlıca prioritetidir [1, 2, 4].

Bütün bunların reallaşdırılması isə iqtisadi, ekoloji və sosial inkişaf aspektlərinin inteqrasiyasına əsaslanan fəal dövlətin eko-iqtisadi siyasətinin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi yolu ilə mümkündür.

Eko-iqtisadi siyasətin formalaşdırılması istiqamətləri

Eko-iqtisadi monitorinq ekoloji və iqtisadi şərtlərin və meyillərin qiymətləndirilməsi (siyasətin işlənib hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin dəstəklənməsi, habelə milli direktiv orqanlarına, beynəlxalq forumlara və ictimaiyyətə təqdim olunması) üçün məlumatların hazırlanması vasitəsidir [1,3].

Son onillikdə Avropa və Mərkəzi Asiyanın bir neçə ölkəsi eko-iqtisadi monitorinq üzrə mövcud fəaliyyəti qoruyub saxlaya biliblər. İnsan sağlamlığı üçün mühüm risk faktoru olan şəhərlərdə — subregionun bir çox şəhərlərində ətraf mühitin çirklənməsinin monitorinqi zəif həyata keçirilir. Belə ki, bərk və təhlükəli tullantıların və sənaye emissiyalarının monitorinqinə zəif nəzarət olunur. Bu da emissiyalar və cərimələr üçün ödənişlər kimi siyasət vasitələrinin effektivliyini azaldır. Buna görə də transsərhəd hava çirklənməsinin monitorinqi də gücləndirilməlidir. Bundan başqa, bir çox Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrində monitorinqin müxtəlif sahələrində vahid milli metodologiyalar yoxdur, onların təsnifat sistemləri isə tez-tez beynəlxalq standartlara uyğun gəlmir. “Avropa üçün ətraf mühit” (Kiyev, 2003) adlı beşinci konfransda Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrində ekoloji monitorinq və informasiya sistemlərinin möhkəmləndirilməsi üzrə BMT-nin (ətraf mühitin monitorinqi üzrə) işçi qrupu tərəfindən tövsiyə edilmişdir. Burada, həmçinin ətraf mühitin vəziyyətinə dair Milli məruzələrin hazırlanması üzrə BMT-nin əsas prinsiplərini təsdiq etdilər. Bu sənədlər Avropa və Mərkəzi Asiya subregionlarında eko-iqtisadi monitorinq və hesabatların gücləndirilməsi üçün yol xəritəsini təşkil edir [5,6].

Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar üslublaşdırılmış nümunələrdir və ölkənin konteksti baxımından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Eyni şəkildə, bu xüsusiyyətlərin bəziləri inkişaf etmiş ölkələrdə də aktualdır.

Çox vaxt ətraf mühitə təbiətin mühafizəsi orqanından kənarda qəbul edilən siyasət və qərarlar daxili siyasətdən daha çox təsir göstərir. Məsələn, suvarma ilə bağlı siyasət su resurslarına təsir göstərir, faydalı qazıntıların hasilatı çirklənmə və girişə təsir göstərir, məhkəmə sistemləri ekoloji ədalət mühakiməsinə təsir edir [7, 8].

Beləliklə, eko-iqtisadi nəticələr təkcə təbiətin mühafizəsi orqanlarının imkanlarından deyil, həm də xarici amillərdən – “əlverişli mühit”dən də çox asılıdır [9,10] (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

Eko-iqtisadi idarəetmənin gücləndirilməsinin daxili və xarici aspektləri

Təbiəti mühafizə orqanları (daxili aspektlər)	*Əlverişli mühit (xarici aspektlər)*
Eko-iqtisadi siyasətin işlənib hazırlanması (siyasət, qanunlar, normativ aktlar, siyasi alət)	Ətraf mühitin və iqlim dəyişikliyinin əhəmiyyəti haqqında məlumat
Eko-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi (təftiş, uyğunluq və hüquq-mühafizə)	Eko-iqtisadi idarəetmə siyasətin prioritet məsələsidir
Tədqiqat və qiymətləndirmə (tədqiqatlar, qiymətləndirmə, ekoloji informasiya sistemləri)	Dəqiq müəyyən edilmiş vəzifələri olan eko-iqtisadi normalar
Eko-iqtisadi inteqrasiya (sektorun məsuliyyəti, istehsalçının məsuliyyəti)	Horizontal və şaquli kommunikasiya Qanunun aliliyi, korrupsiyanın aşağı səviyyəsi
Operativ dəstək (təşkilati inkişaf, insan resursları, maliyyə və mühasibat)	Məlumatların əldə edilməsi, ictimaiyyətin iştirakı və hesabatlılıq
	Ətraf mühitin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılmasını tələb edən ekoloji qruplar

Mənbə: Müəllif tərəfindən təklif edilmişdir.

Cədvəl 1-dən aydın olur ki, prioritet tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün idarəetmə mexanizmləri arasında fərq aparmaq faydalı ola bilər.

Beləliklə, müasir dövrdə eko-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinin ümumi istiqamətlərinə aşağıdakılar daxil edilməlidir: (Şəkil 1)

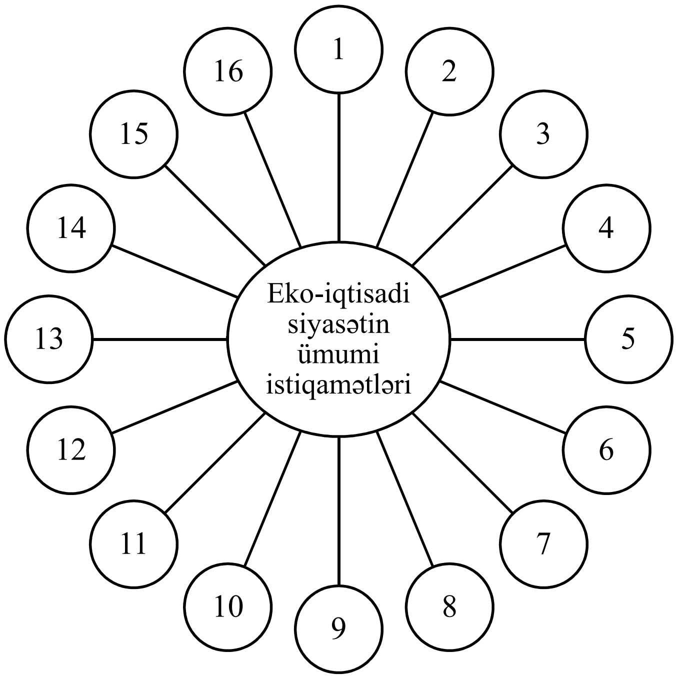

Şəkil 1. Eko-iqtisadi siyasətin ümumi istiqamətləri.
Mənbə: *Müəllif tərəfindən təklif edilmişdir.*

Şəkil 1-də göstərilmiş bloklar uyğun olaraq aşağıdakılardır:

1. İqtisadiyyatın ekolojiləşdirilməsi;

2. Təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunvericiliyin, o cümlədən ekoloji məhdudiyyətlər və təbiətdən istifadə rejimlərinin reqlamentasiyası sisteminin təkmilləşdirilməsi;

3. Təbiətdən istifadənin iqtisadi mexanizminin gələcək inkişafı;

4. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və onlara qənaət; ekstensiv istifadədən tədricən imtina edilməsi və s.;

5. Resurslara qənaət; az tullantılı və tullantısız texnologiyaların tətbiqi üçün əlverişli şəraitin yaradılması; istehsalın modernləşdirilməsi, yeni metod və texnologiyaların inkişafı; təbii ehtiyatların bərpası; təkrar ehtiyatlardan istifadə payının artırılması və tullantıların utilizasiyası;

6. Təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində işlər və xidmətlər bazarının inkişaf etdirilməsi;

7. Beynəlxalq texnologiya standartlarına və istehsal olunan məhsullara ardıcıl keçid;

8. Ekosistemə antropogen yüklənmənin azaldılması, faydalı qazıntıların çıxarıldığı yerlərdə pozulmuş ekosistemlərin bərpası, (xüsusilə neft, kalium duzlarının, dolomitin, tikinti daşının, gillərin və s.);

9. Xüsusi mühafizə olunan təbii ərazilərin və su-bataqlıq sahələrinin optimal sisteminin formalaşdırılması, biomüxtəlifliyin qorunması;

10. Təbii ehtiyatların iqtisadi qiymətləndirilməsi və onların istifadəsi ilə bağlı zərərin müəyyən edilməsi;

11. Ekoloji auditin və sığortanın tətbiqi;

12. Ekoloji vəziyyətə təsir edən fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması;

13. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində fundamental tədqiqatların və tətbiqi tədqiqatların inkişaf etdirilməsi;

14. Ərazilərin radioaktiv çirklənməsinin mənfi nəticələrinin azaldılması;

15. Ətraf mühitin mühafizəsi və təbiətdən istifadə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

16. Ekoloji təhsil və maarifləndirmə sisteminin inkişaf etdirilməsi, ekologiya sahəsində kadrların hazırlanması və s.

Eko-iqtisadi siyasətin ümumi istiqamətlərinə əsaslanaraq ekoloji-iqtisadi sistemin təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi üçün əsas tədbirlər kompleksi özündə aşağıdakıları əks etdirməlidir. (Şəkil 2)

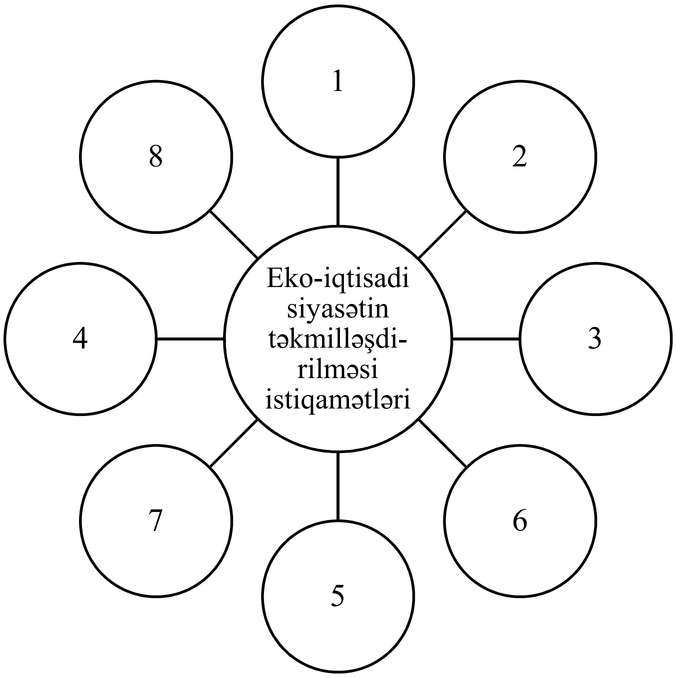

Şəkil 2. Eko-iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.
Mənbə: *Müəllif tərəfindən təklif edilmişdir.*

Şəkil 2-də təklif olunmuş bloklara daxildir:

1. Təbiətin mühafizəsi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;

2. Təbii mühitin çirklənməsinə və deqradasiyasına görə ödənişlərdə isə real olaraq iqtisadi zərərə məruz qalan təbii ehtiyatların nəzərə alınması;

3. Təbiəti mühafizə və resurs-qənaət fəaliyyətinin innovasiya mexanizminin həyata keçirilməsi;

4. Ekoloji xidmətlər, texnologiyalar və avadanlıqlar bazarının yaradılması;

5. Diferensial kreditləşmə sistemindən istifadə etməklə təbiəti mühafizə texnologiyalarının və avadanlığın tətbiqinin iqtisadi stimullaşdırılması sisteminin işlənib hazırlanması, eləcə də müqayisə edilə bilən ekoloji səmərəlilik şəraitində ən qənaətli avadanlıq növlərinin seçilməsi;

6. Təsərrüfat fəaliyyətinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı ekoloji riskin minimallaşdırılması;

7. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət proqramlarının prioritet maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

8. Müəssisələrin özəlləşdirilməsində ekoloji tələblərin uçotu və alınan vəsaitlərin bir hissəsinin istehsalın ekolojiləşdirilməsi üçün istifadə edilməsi.

Azərbaycan neft-qaz sənayesi ölkəsi olduğundan eko-iqtisadi siyasətin və onun həyata keçirilməsi mexanizmlərinin yuxarıda göstərilən istiqamətləri, ölkəmizin eko-iqtisadi tarazlığının təminatçısı olar. Əgər əsas fondların tədricən köhnəlməsini nəzərə alsaq, onda perspektivdə ətraf mühitin çirklənməsinin intensivliyinin daha da artacağını gözləmək olar. Bu zaman texnosferin yükünün səviyyəsi çox vaxt ətraf mühitin özünü bərpa etmək və özünütənzimləmə bacarığını üstələyir ki, bu da ekoloji tarazlığın pozulmasına və təbii ekosistemlərin dayanıqlılığının azalmasına gətirib çıxarır.

Nəticə və təkliflər

Araşdırmalar göstərdi ki, eko-iqtisadi məsələlərdən biri ətraf mühitin mühafizəsi üzrə mühüm təbii ehtiyatların tam və kompleks istifadə edilməsi, təkrar xammal ehtiyatları və istehsal tullantılarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi məsələsidir. Hazırda zibilxanalarda külli miqdarda təkrar xammal ehtiyatları toplanmışdır. Onların səmərəli istifadə edilməsi sənaye müəssisələrində bir sıra texniki və iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, ekoloji tarazlığın pozulmasına qarşı mübarizənin inzibati və ya birbaşa metodları vaxtilə iqtisadiyyatda texnogen inkişafın nəticəsi kimi ətraf mühitin deqradasiyasına yönəldilən ilk sərt və ənənəvi addımlar olmuşdur. Maddi istehsal sahələrinin, xüsusilə də sənaye və kənd təsərrüfatının ətraf mühitə güclü təsiri təmizləyici filtrlərin və qurğuların, texnogenezdən xüsusi qorunan ərazilərin yaranmasına, tullantıların yığılıb saxlanması sisteminin təkmilləşməsinə, eləcə də çirklənmiş torpaqların rekultivasiyasına səbəb oldu. Məsələ burasındadır ki, elə bu günün özündə də bütün dünyada ətraf mühitin mühafizəsi üzrə bütün plan və proqramlarda yuxarıda qeyd etdiyimiz tədbirlərə xüsusi diqqət verilir. Lakin bu metodlarla əslində texnogen inkişafın nəticələri

ilə mübarizə aparılır, onu doğuran səbəblər isə məhdudlaşdırılmır və ya ləğv olunmur. Ekoloji tarazlığın qorunmasında birbaşa tənzimləmə metodları rolunun gələcəkdə də böyük olacağına baxmayaraq, texnologiyanın müasir səviyyəsi istehsalın inkişafının mənfi ekoloji nəticələrinin ancaq alternativ variantlar və aztullantılı texnologiyalar əsasında ləğv olunmasına imkan vermir. Ölkədə bazar iqtisadiyyatının mükəmməl rəqabət sistemi formalaşmadığına görə iqtisadi-hüquqi mexanizmlər ətraf mühiti mühafizə etməyə imkan vermir. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində ekoloji tarazlığın pozulması ilə bağlı və ekologiya-iqtisadiyyat münasibətlərinin daha da gərginləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə təbiət və cəmiyyətin ahəngdar qarşılıqlı əlaqə və təsir istiqamətində lazımi tədbirlərin görülməsi zərurəti meydana çıxır. Bunun üçün xüsusi olaraq ekoloji tənzimləmə sisteminin yaradılması vacib sayılır. Ekoloji tənzimləmə davamlı ekoloji inkişafın təmin edilməsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətə iqtisadi baxımdan təsir göstərir. O, çox mühüm təsir obyekti kimi təbiət və cəmiyyətin istehsalla bağlı olmayan ünsürlərinə mənfi təsir göstərir istehsalla bağlı olmayan ünsürlər iqtisadiyyat üçün kənar amillər hesab edilsə də, onlar da öz növbəsində keçid dövründə qarşılıqlı ekoloji tarazlığa səbəb ola bilərlər. Ətraf mühitə atılan qaz və bərk formalı tullantılar və çirkab suları nəzərdə tutulur.

Məhz bu aktuallıqdan irəli gələrək ətraf mühitin qorunmasın üzrə təklif olunmuş dövlətin eko-iqtisadi siyasəti digər siyasət sahələrində olduğu kimi, dövlətlə bazar arasındakı uyğun sərhədin başa düşülməsini, həm hökumətlərin, həm də azad bazarların qarşılıqlı fəaliyyətini qiymətləndirməyi tələb edir.

Bütün bunlara yanaşı eko-iqtisadi sistemin təkmilləşdirilməsi üzrə təklif edilmiş istiqamətlərin həyata keçirilməsi yaxın dövrdə respublikanın bütün ərazilərində, o cümlədən də işğaldan azad olunmuş Qarabağ bölgəsinin ekoloji problemlərinin uğurla həll olunmasına gətirib çıxarar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin hesabatı. 2016-cı il
2. "Azərbaycan2020:Gələcəyə Baxış"İnkişaf Konsepsiyası (http://www.president.az/files/future_az.pdf)
3. Əhmədov Ş.Ə., Məmmədova Ş.İ. Ekoloji monitorinq. Bakı- 2012, 120 s.
4. Е.М. Фрейдкина, М.Г. Трейман Экономическая оценка влияния промышленных предприятий на окружающую среду Учебное пособие 2016
5. Texas Sustain. Energy Econ. Dev. Coalit.2001. Crude Polluters: A Survey and Analysis of the US Refinery Sector and a Blueprint for Refinery Reform, Austin:Texas SEED Coalit
6. US Environ. Prot. Agency Off. Compliance Enforc. 2000. Profile of the Oil and Gas Extraction Industry. Washington DC: GPO
7. http://allformgsu.ru/publ/ponjatie_ehkologicheskogo_ravnovesija/20-1-0-97
8. http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/
9. http://www.eco.gov.az/e-atmosfer.php
10. http://www.eco.gov.az/e-atmosfer.php

Газанфар Салман оглы Сулейманов
АГУН и П. зав. кафедрой "Менеджмент" д.э.н., проф.;

Туркан Али кызы Шейдаи
АГУН и П. сотрудник кафедры "Менеджмент"

Механизмы совершенствования экоэкономического учета и системы защиты промышленных предприятий от воздействия на окружающую среду

Резюме

Целью исследования является: Определение основных направлений эколого-экономической политики, направленной на устойчивое и устойчивое развитие промышленных

предприятий, рациональное использование природных ресурсов для удовлетворения потребностей населения.

Методология исследования: Инновационные экономические механизмы оценки воздействия промышленных предприятий на окружающую среду.

Применение исследования: Значение: формирование механизмов совершенствования экоэкономической политики и системы государства.

Результаты исследования: Создание эко-экономической системы государства в конечном итоге приведет к успешному решению экологических проблем на всей территории республики, в том числе в освобожденном от оккупации Карабахском регионе.

Ориентированность и научная новизна исследования: Внутренние и внешние аспекты укрепления эко-экономического управления, общие направления эко-экономической политики составляют определение направлений совершенствования эко-экономической системы.

Ключевые слова: окружающая среда, экоэкономическое воздействие, ресурсы, промышленность, добыча нефти и газа.

Gazanfar Salman Suleymanov
Azerbaijan State Oil and Industry University
Head of the Department "Management"
doctor of economics, prof.;

Turkan Ali Sheydai
Azerbaijan State Oil and Industry University
Employee of the department "Management"

Mechanisms for improving eco-economic accounting and the system of protection of industrial enterprises from environmental impact

Summary

The purpose of the study is: Sustainable and sustainable development of industrial enterprises, efficient use of Natural Resources in meeting the needs of the population and determination of the main directions of eco-economic policy of the environment.

The methodology of the study is: İnnovative economic measures to assess the impact of industrial enterprises on the environment.

Application of the study: Significance: it is the formulation of the state's eco-Economic Policy and system improvements.

Results of the study: As a result of the establishment of the eco-economic system of the state, in the near future it will lead to the successful solution of the ecological problems of the liberated Karabakh region.

Orientation and scientific innovation of the study: İt is the determination of internal and external aspects of strengthening eco-economic management, general directions of eco-economic policy on improving eco-economic system.

Key words: environment, eco-economic impact, resources, industry, oil and gas production.